

Gábor Csilla

**Női szentség, nemzeti szentség.
Szent Erzsébet-prédikációk a 17–18. század fordulóján**

Az árpádházi szentekre vonatkozó korábbi kutatásokból tudjuk, hogy Szent Erzsébet kultikus tisztelete a 13. századtól, jóformán még az 1231-ben bekövetkezett halálát megelőzően elkezdődött: e kultusz forrásait, formáit, kifejezési lehetőségeit ugyancsak elég jól ismerjük, ideértve a liturgikus tisztelet zenei és szöveganyagát is. Már-már evidenciaszámba megy továbbá annak megállapítása, hogy az ő személyében egyszerre jelenítődnek meg a királyi-arisztokratikus szentség és a koldulórendi, sajátosan ferences szentség ideáljai, és hogy e kettős megjelenítéssel hozhatók összefüggésbe a neki szánt speciális patronátusok: ő a ferences harmadrendiek, a koldusok, özvegyek, ártatlanul üldözöttek védőszentje, de igen gyakran őt választják pártfogójuknak a szeretetszolgálat intézményei is. Egyre inkább a figyelem homlokterébe kerül, mégis sok tisztánvalót tartogat e kultusz történelmi alakulása, valamint annak vizsgálata, hogy változó korok változó érdeklődése miképpen rajzolja át vagy milyen új vonásokkal ruházza fel a szent portróját.¹

Jelen előadásban Árpádházi Szent Erzsébet kora újkori tiszteletének, alakja értelmezésének vizsgálatához szeretnék néhány részlettel hozzájárulni. Egy olyan szövegtípusban – a prédikációban – való megjelenésére figyelek, amely a maga tartalmi és retorikai törvényszerűségeiben nem olymódon kötődik a hagiográfiához, mint mondjuk a legenda vagy a verses zsoltosma, azonban befogadja, saját képére és hasonlatosságára alakítva, a szentkultusz által képviselt szövegformákat és persze értékeket. A vizsgált szöveganyag Illyés István, Csete István valamint Gyalogi János Erzsébetről írott prédikációi: kutatásom tehát a 17. század végének és a 18. század első felének prédikációs termésére irányul. Csete István és Gyalogi János között megkísérek majd szerzőségi viszonylato-

1 Néhány tétel a szinte beláthatatlanul gazdag irodalomból: *Sankt Elisabeth. Fürstin, Dienerin, Heilige*, hrsg. von d. Philipps-Univ. Marburg in Verbiddubg mit d. Hess. Landesamt für geschichtl. Landeskunde, Marburg, 1981; *Sz. Jónás Ilona*, Árpád-házi Szent Erzsébet, Bp., 1997; *Magyar Zoltán*, Árpád-házi Szent Erzsébet: Történelem, kultusz, kultúrtörténet, Bp., 2007. A kultusz liturgikus vonatkozásaihoz: *Dobszay László*, Az ország patrónusainak liturgikus tisztelete a középkori zsoltosmazenében, elérhetősége a világhálón: <http://www.magyarzenetortenet.hu/ol/olakgr03.doc>. *Bubnó Hedvig*, Fernán Pétérz Guzmán Árpád-házi Szent Erzsébet himnusza, *Studia Caroliensia*, 2005/4, 55–74.

kat is tisztázni: a látszólag filológiai jellegű vizsgálódás egyúttal a prédikáció használati módját, valamint a szerzői „identitás” 18. századi jellegzetességeit is érinti.

Kérdéseim pedig a következők: mi történik a szent alakjával a prédikációban? Hogyan formálja (színezi vagy sematizálja) azt a történeti figurát, akit a legendákból és csodaelbeszélésekből kinyert, milyen funkciót szán neki a prédikációs helyzetben és a befogadók ismeretében, továbbá vannak-e vajon az ilyenfajta átrajzolásoknak „korszakspecifikus” jegyei?

Kora újkori prédikációelméletek a szentek ünnepeiről

A kérdésfelvetés annál indokoltabb, mivel hasonló problémákkal a kora újkori homiletikai gondolkodás is foglalkozott. A domonkosrendi Ludovicus Granatensis (1505–1588) egyházi szónoklattana fajsúlyos szónoki feladatoként jelöli meg a szentek erényeinek dicséretét oly módon, hogy az ismeretközlés mellett a hívek lelkében vágyat ébresszen a bemutatott példa követésére.² Az elvi iránymutatás után konkrét segítséget is nyújt, megnevezve az *eloquentia* azon eszközeit, amelyek segítségével a hallgatóság megindításának feladata (*movere*) teljesíthető,³ illetve beszédmintákkal is szemlélteti, valamint az egyházatyák prédikációs gyakorlatára utalva taglalja a szentek *laudatio*jának lehetőségeit.⁴

A szentek dicséretének témája Granatensisnél természetesen a bemutató beszédnemmel (*genus demonstrativum*) kapcsolatosan jelenik meg, jóllehet fontosnak tartja Szent Basiliusra hivatkozva azt is hangsúlyozni, hogy a szentek dicséretére alkalmas beszédnem egyáltalán nem engedelmeskedik az antik dicsőítő beszédek törvényeinek.⁵ Arra az esetre pedig, ha valamely szónok nem lett volna képes tökéletesen elsajátítani a nap szentjének lelkületét, és emiatt terhes és nehéz lenne számára méltó és hiteles módon előadni a dicső beszédet, a napi evangélium szokásos módon történő kifejtését, majd a beszéd végén az ünnepelt szent erényeinek applikatív, de tömör bemutatását ajánlja.⁶

Granatensis gyakorlatias megközelítésétől kissé eltérő szemléletben szerepel a téma a jezsuita elméletírónál, Carolus Regiusnál (1540–1612), aki ezt a beszédnemet *genus exornativum*nak nevezi, és – a homiletikai kérdést lelkiségteo-

2 „non enim haec praecipue agimus, vt eos sanctissimos fuisse doceamus: sed vt vitam nostram ad eorum normam effingere studeamus” (*Ludovicus Granatensis, Rhetorica ecclesiastica, siue, de ratione concionandi, libri sex, Köln, 1611, 250.*). Az itt és alább említendő katolikus homiletikák részletei magyar fordításban: *Retorikák a barokk korból, vál., szerk., záró tanulmány Bitskey István, Debrecen, 2003.*

3 A jelentősebb eljárások: *amplificatio, sermocinatio* (GRANATENSIS, i. m., 251–253.).

4 *Granatensis*, i. m., 254–260.

5 „At iuxta D. Basilij sententiam, laudes Sanctorum nequaquam encomiorum legibus seruiunt” (*Granatensis*, i. m., 250.).

6 *Granatensis*, i. m., 260.

lógiai összefüggésbe ágyazva – a legmegfelelőbb beszéd típusnak jelenti ki azon hallgatók számára, akik a lelki életben jelentős haladást tettek, vagyis az egyesülés és a megvilágosodás útján járnak (*via unitiva, via illuminativa*),⁷ mivel a szentek példája és dicsérete számukra az előírással és buzdítással egyenlő.⁸ A szentek dicséretének alkalmas eszközei tekintetében Regius is utal Basilius és más egyházatyák nyomán a beszéd típusnak a klasszikusétól eltérő viselkedésére: miközben szükségtelennek, olykor éppen ártalmasnak minősíti az *encomium* antik közhelyeit, a szülők, ősök, szülőföld, nemzetség, tehetőség, barátok, tisztségek, hatalom, neveltetés stb. említését, az erények között mindezekről a javakról és előnyökről való lemondás készségét írja elő kiemelendőnek. A teológiai–morális szempont így alakít ki egy új retorikai–homiletikai normát a *locusok* tanában.⁹

Illyés István Szent Erzsébetről: a „historiázás” dicsérete

A csíkszentgyörgyi származású, a történelmi Magyarország számos településén megfordult, nagy terjedelmű írott életművet hátrahagyó egyházi író hitszónoki „specialitása” a szentek tiszteletére írott beszédek termelése. Maga is ebből a szempontból helyezi el magát a Telegdi Miklós–Káldi György–Pázmány Péter prédikációtörténeti sor végén, amikor arról beszél, hogy az általuk kiadott tomosok már csupán „aprób szerü *quantitás*ban” érhetők el, főként pedig amikor megemlíti, hogy a magyar egyháznak „némelly *tulajdon üllő-ünnepi*-is vannak, mellyekre más külső országbéliektől irt könyvekben predikacziokat nem igen, ’s némellyekre pedig nem-is találunk.”¹⁰ Az ilyen ünnepekre – nyilván a magyarországi szentek emléknapijairól van szó –, a használati, kombinációs lehetőségek gyarapítása céljából,¹¹ két-két beszédet is ígér. Bizonyára ez a megfontolás is

7 A patrisztikus eredetű, a középkorban igen népszerű hármasságra számos spirituális mű épül a középkorban és kora újkorban egyaránt: az elterjedt felosztás szerint a megtisztulás útja (*via purgativa*) a vétkek megbánását és a jó útra térést jelenti, a megvilágosodásé (*via illuminativa*) a megbocsátott bűnökért való hálaadást, valamint a kapott jótéteményeknek a megvilágított értelem fényénél való vizsgálatát, míg az egyesülés útja (*via unitiva*) a Jegyeshez fordulással és a szeretet lángjának minden érzékelhető, elképzelhető és felfogható fölé emelkedésével jellemezhető.

8 „Genus hoc videtur maxime ad viam Vnitivam, ... ad viam illuminativam quia Sanctorum exempla, & laudes praecepta sunt & exhortationes aliorum” (Regius, i. m., 284.).

9 „Solent Rhetores proponere plures locos laudum, cuiusmodi sunt parentes, maiores, patria, genus, amici, honores, potentia, educatio ... Sed noster Orator non his locis astringitur, & aliquos vix etiam attingere debet ... Potius nostros Sanctos celebrare solemus ex contemptu opum, dignitatum, honorum, nobilitatis, & aliarum similium rerum” (Regius, i. m., 285.).

10 Illyés István, *SERTUM SANCTORUM. A’ DICSŐÜLT SZENTEK Dicsiretinek jó illatú virágiból kötött Koszorú*, I., Nagyszombat, 1708, 1v.

11 Beszédeinek használati lehetőségeiről Tasi Réka, „Ha pedig immár kívánnátok tudni...” Illyés István prédikációskötetének használati lehetőségei = Retorika, interpretáció, szövegértés a régi magyar irodalomban, szerk. Bitskey István (Studia Litteraria XLI), Debrecen, 2003, 168–177.

szerepet játszhatott abban, hogy mindkét prédikációs kötet¹² túlnyomórészt a szentek ünnepeire szánt beszédek tartalmaz, a magyar vagy magyarországi szentek ünnepeire kettőt-kettőt.

A 17. század első felének visszafogott, alig vagy egyáltalán nem tematizált nemzeti tájékozódása főképpen az Árpádházi szent királyokról, de a szent politikamentes életútját figyelembe véve a Szent Erzsébetről szóló beszédekben is említésre méltó hangsúlyokat kap, a történelmi és dinasztikus összefüggések szerepeltetése okán. A Turingiába szakadt magyar örgrófnét ünneplő két prédikáció a műfaj két típusába sorolható: az első biografikus jellegű, míg a második egyetlen témára szorítkozó, a „főhősnő” özvegyi állapotával összefüggésbe hozható erényeket és értékeket elviekben taglaló, majd a tanítást Erzsébetre vonatkozó *sermo*.¹³

Mindazonáltal az életrajzt előnyben részesítő első beszéd is megfelel a prédikációs alaphelyzetnek: nemcsak közli a perikópát (amely Jézus mennyország-hasonlatainak egyik mondata: „Inventa una pretiosa margarita, ... emit eam”, Mt 13,36), hanem szövegszerűen kapcsolódik is hozzá, majd, jóllehet a kronológia mentén, de mégiscsak a prédikációs hagyománynak (és a homiletikai előírásoknak) megfelelően tagolja a szöveget. Íme a *propositio*: Erzsébet a világi rangot, hiúságot megvetve nyerte el a hármaskoronát, következésképpen: „En-is azért, ennek alkalmatosságával, *szóllok ma a' Szent Erzsébet Aszszony hármaskoronájáról, az-az; tiszta Szüzeségének, Házassági tisztaságának és igaz özvegyiségének koronáiról.*”¹⁴ A folytatás pedig az ígéretnek megfelelően a szent e háromféle életállapotban megmutatkozó erényeinek bemutatása és magasztalása: sok-sok jólismert epizód redukált formában való elbeszélése, a margón pedig csupa, a középkori legendárium közléseire támaszkodó másodlagos, nem csupán hagiográfiai forrás: Bonfini *Decasai* többször is előfordulnak, akár csak az ünnepi szolozsma *lectiói* vagy Jacobus Montanus 1511-ben Deventerben megjelent életrajza, a *Vita illustris ac Divae Elisabeth Hungarorum regis filiae*. A különlegességek rendjén érdemes megemlíteni egy többször is jelzett forrását: a spanyol író és drámaíróról, Alonso de Villegasról (1534–1615) van szó, akinek szentéletrajzait *Flos sanctorum* címmel öt kötetben adták ki,¹⁵ és akinek kompilációjára hi-

12 A másik tomos: *Ilyés István*, Fasciculus Miscellaneus. Az-az, Némelly ünnepi sollennitásokra, s' egyéb olykor adatott külömbféle alkalmatosságokra készítettett, es kötésekre foglaltatott Egynehány prédikációk, Nagyszombat, 1710.

13 *Ilyés* 1708, II., 183–192; ill. 192–201.

14 *Ilyés* 1708, II., 184–185. Ez a fajta szövegtagolás persze nem újszerű, ebben a rendben tárgyalja, majd összegzi Erzsébet életútját a Karthausi Névtelen (*A néma barát megszólal: Válogatás a Karthausi Névtelen beszédeiből*, vál., szöveggond., s.a.r. Madas Edit, Bp., 1985, 539.), de erre a sémára épülnek a szent életének középkori forrásai is.

15 A számtalan kora újkori Erzsébet-életrajz között nem könnyű eligazodni – Ortrud Reber csak a 16. század végéig 116 önálló hagiográfiai alkotást számlál össze. Villegas műve egyébként Ilyés András szentéletrajzainak is forrásául szolgál. (Ortrud Reber, *Die Gestaltung des Kultes weiblicher Heiliger im Spätmittelalter*. Die Verehrung der Heiligen Elisabeth, Klara, Hedvig und Brigitta, Hersbruck, 1963, 5–14.)

vatkozva több olyan epizódot is elbeszél, amelyek utólagos projekciónak, az alakját magyarázó elme akár erőszakos átrajzolásainak tekinthetők a szent portréján, még akkor is, ha középkori forrásból származnak. Ilyen projekciós elbeszélés többek között, hogy Erzsébetnek szándékában állt volna egész életében szüzi életet élni, végül csakis atyja iránti engedelmességből vállalta a házasságot. „De azonnal fogadást-is tett az Istennek, mellyel özvegyi örök tisztaságra, ha a’ férjének előb történnék e’ világból ki-mulása, magát kötelezte.”¹⁶

Az erudíciót is bizonyító forráshasználatra (közvetett módon) és a prédikáció jellegére (közvetlenül is) reflektál *A’ kegyes Olvasohoz* címzett előljáró beszédben. Az életrajzi narrációra épülő szövegalkotási módszerrel szemben olykor felvetődő ellenvetésnek megy elébe, amikor a *historiázásra* hivatkozik: szerinte ennek bírálata „rendetlen tétovázás”.¹⁷ Az apologetikus argumentációban azután a régmúlt események felelevenítését a Szentírás gyakorlatáig vezeti vissza (hogy ti. ott is olvashatunk történeti feljegyzéseket, amelyeket újramondunk, tanulságait hasznosítjuk), majd hasonló – tehát vigasztaló és megindító – funkciót tulajdonítva a hagiografikus történeteknek védelmezi saját módszerét.

Viduitas, misericordia – Csete István prédikációi

A továbbiakban egy, a 17–18. század fordulóján a történelmi Magyarország számos helyszínén működött jezsuita egyházi szónok, Csete István Erzsébet-prédikációival foglalkozom röviden. Latin nyelven lejegyzett beszédei kéziratban maradtak ránk, teljesítményét mindamelllett a magyar prédikációtörténet folyamatosan számontartotta. Értékelése azonban nem a kéziratok szövegeinek ismeretén, hanem a 18. század közepén a neve alatt kiadott, Gyalogi János által sajtó alá rendezett változatokon alapult. Kiadója, mint tudjuk, a következő generációhoz tartozó jezsuita, aki a Csetééhez hasonló életpályát futott be erdélyi és magyarországi állomáshelyeken.¹⁸ Gyalogi egyébként nem csupán szövegeinek ki-

¹⁶ *Illyés* 1708, II., 185.

¹⁷ *Illyés* 1708, II., 2r

¹⁸ A beszédeket Gyalogi János rendezte sajtó alá két kötetben. A latin nyelvű gyűjtemény: *Sacri sermones. Opus Dominicale*, Kolozsvár, 1750–1751; magyar nyelvű változata pedig: *Panegyrici sanctorum Patronorum Regni Hungariae*, Kassa, 1754. Mihalovics Ede elbeszéli Csete élettörténetét, utal 1611 beszédére, a nyomtatásban megjelent szövegeket minden különösebb szövegkritikai reflexió nélkül egészében Csete alkotásainak tartja. Hasonlóképpen Kudora János is szán rá néhány mondatot, nyilván ugyancsak a kéziratok szövegeinek ismerete nélkül. (*Mihalovics Ede*, *A katolikus prédikáció története Magyarországon I–II.*, Bp., 1901–1902, ...; *Kudora János*, *A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története*, 896–1896, Bp., 1902, ...). Újabb említése, immár filológiai kapcsolódásokat keresve a szerző és kiadó között, ám abban a hiszemben, hogy a kéziratok nem elérhetőek: *Knapp Éva*, *Egy ismeretlen irodalomelméleti munka a XVIII. század első feléből – Gyalogi János (?)*: *De eloquentia sacra (1750) = Bitskey István–Oláh Szabolcs* (szerk.), *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, Debrecen, 2004, 227–262.

adójaként járult hozzá rendtársa emlékezetének fenntartásához, hanem klasszicizáló stílusban megírt és hagiografikus elemekkel dúsított életrajzának megírásával is:¹⁹ innen származnak mindazok az adatok, amelyek a Csete Istvánról szóló lexikoncikk információs anyagát képezik mind a mai napig: ő az a szakállas, álruhában és álnév alatt Erdély-szerte prédikáló, magyar Cicerónak nevezett jeles szónok, akit még maga a fegyverforgató nagyúr, Teleki Mihály és más protestánsok is meghallgattak, aki Tofeus Mihállyal vitázott, és aki, amilyen kegyesen és tudósan védelmezte a katolikus tanítást, ugyanolyan erőteljesen és élesen cáfolta az ellenkezők tévelygéseit.²⁰

Sokáig úgy tudtuk, hogy az impozáns méretű, szintén az életrajz híradása szerint 1611 prédikációt tartalmazó kéziratot gyűjtemény elveszett vagy lappang, pedig a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárának katolikus állományában hozzáférhető a teljes anyag hat kötete.²¹ A gyűjtemény eredetileg összesen harminchat kötetből állt: ez úgy jött létre, hogy Torma István gyulafehérvári kanonok utólag egybekötötte és elhelyezte a kolozsvári kollégiumban: emez utólagos elrendezés a magyarázata annak, hogy az egyes beszédek ünnepek és alkalmak szerinti elosztásban, de a kronológia figyelembevétel nélkül kerültek egymás mellé (pedig az időrendi elhelyezést olykor lehetővé tették volna a beszédek elején jelzett megjelölések, amelyek az elhangzás helyére és idejére vonatkoznak). E hat kötet meglétéről és összetételéről a 2006-os debreceni hungarológiai kongresszuson hírt adtam, ezúttal csupán a Szent Erzsébet napjára készült öt prédikációról szeretnék szólni.

Az Erzsébet-napi beszédek két kötetben, az ötödikben és a hatodikban találhatóak:²² ezek a szentek prédikációit összesítik, a naptár rendje szerint. Az elhangzás helyéről és idejéről három esetben értesülünk, ilyenkor a szerző a beszéd elején adja meg az információt: az V. kötetbeli a közlés szerint Kolozsvárott hangzott el 1701-ben, a VI. kötet harmadik prédikációja Vécsett 1687-ben, a negyedik pedig Gyulafehérvárott – itt azonban hiányzik az évszám.

Valamennyinek a perikópája ugyanabból az evangéliumi szakaszból való, és érthető módon azonos az Illyés-prédikációban olvasottal: az értékes gyöngyről meg a szántóföldbe rejtett kincsről való példabeszéd (Mt 13,45–46). Ennek megfelelően Erzsébet mindahányszor úgy válik az applikáció tárgyává, hogy a példázat kincset vagy igazgyöngyöt kereső és találó emberével azonosítódik, aki a sokat érő gyöngyért „elment, eladta mindenét, amije csak volt, és megvette azt” (Mt 13,46). Azt már említünk sem szükséges – hiszen benne van az evangélium szövegében –, hogy a gyöngy meg a kincs a mennyországhoz hasonló...

19 A biográfia a *Sacri sermones* elején olvasható az A1–A4. lapokon.

20 „Quam pie docteque Catholica propugnabat dogmata, tam solide acriterque adversariorum confutabat errores” (*Csete–Gyalogi*, *Sacri sermones*, i. m, A2v.

21 *Csete István* Kézirat predikációi hat kötetben. Jelzetük: Mss C. 141–146.

22 *Csete*, i. m., V. 1–20; VI. 134r–137v; 138r–141v; 142r–145v; 146r–149v. A továbbiakban a kötetszám és a lapszám jelölésével a főszövegben adom meg a hivatkozások lelőhelyét.

Ami továbbá az egyes beszédekkel illeti, ezek a prédikáció műfaji rendje szerint kapcsolódnak többé-kevésbé Erzsébet történeti alakjához – vagyis a *historiázás* vádja jóval kevésbé érheti Csete Istvánt, mint Illyés Istvánt. A beszédek ugyanis nem biografikus jellegűek, hanem erény- és értékorientáltak, még akkor is, ha a kiemelt *virtus*okat ekkorra már topikusan hozza összefüggésbe az aktualizálási hagyomány Árpádházi Szent Erzsébettel, s így tesz Csete István is. A történeti vonatkozások a dinasztikus, olykor birodalmi utalások révén jelennek meg a beszédekben, amikor Erzsébet királyi apját említi,²³ vagy éppenséggel akkor, amikor – a szentek *laudatio*jára vonatkozó homiletikai intelmet megszívlelve – a származásánál fogva őt megillető tiszteletről és előnyökről való lemondását taglalja. Eszerint Erzsébet olyan kereskedő volt, aki eladta mindenét, királyi méltóságát Isten országáért, életét egyedül az imádságnak és a rászorulóknak (özvegyek, kicsinyek, betegek, rabok) segítségének szentelte – itt a felsorolás egy végletesen leredukált történetet takar; és hogy így van, arra a margón található jegyzés a bizonyosság: „In vita ejus” (VI., 148r). Emiatt pedig – íme az univerzalitás szempontja – szerte Európában, („Ungariam, Germaniam, Poloniam, Moraviam, Silesiam, Styriam, duos Ungaros ubique invenies”²⁴) dicsérik nevét.

Az egyik ilyen topikussá váló hozzáillesztés az Isten akarata szerint viselt özvegyesség motívuma: ez két beszédnek is vezérszólamává válik,²⁵ két jelentéssé tett bibliai párhuzam felidézésével. Erzsébet természetesen a kommentárok és adhortatív rámutatások révén mintegy ikonja lesz mind az ó-, mind az újszövetségi özvegyasszonynak.²⁶ Eszerint ugyanúgy nem helyezi saját szülőttei érdekeit a rászorulóké elé, sőt idegeneket szolgál idegen földön,²⁷ mint a száreftai asszony, aki a maga és fia kilátástalan helyzetével mit sem törődve süttött lepényt Illés prófétának (V. 9.); illetőleg ugyanúgy szétszítja vagyonát közöttük, mint a két garast – egész megélhetését – a kincstárnak adományozó evangéliumi özvegy (VI. 140v); e párhuzamokat azután a drámaivá tételnek a klasszikus retorikából oly jól ismert (és persze a homiletikában is megtalálható) két eljárása együttes alkalmazásával, egy *sermocinatio*val kombinált szép *reduplicatio*val nyomatékosítja és egyúttal érzelmesre hangolja, miközben összekapcsolja az özvegyesség és a gondviselésre való ráhagyatkozás motívumát: „Uram, legyen meg az akaratom. Mintha ezt mondaná: az Úr akarata megtörtént: hogy férjes asszonyból legyek özvegyé, özvegyből a házassági javaimtól kifosztottá; kifosz-

23 „Ecclesia Catholica Mercatricem sapientissimam hodie proponit S. Elizabetham Andreae Regis filiam nuptam Turingiae Principi” (*Csete* VI., 142v).

24 *Csete* VI., 149r.

25 *Csete* V., 4–10; VI. 142v–144r.

26 A vonatkozó bibliai helyek: 1 Kir 17,8–24 valamint Mk 12, 41–44.

27 „in terram alienam, in terram ignotam”, *Csete* VI., 144r.

tottból koldussá és szűkölködővé; szűkölködőből mintegy koldussá...²⁸ Továbbá a két bibliai özvegyhez hasonló lesz örök jutalma is: „Si plus omnibus misit in terris, certe plus omnibus acquisivit in caelis.” (VI. 140v). A részletes narrációban ki nem bontott utalások, ismét láthatjuk, feltételezik az elsődleges történetek ismeretét, jelentéstöbbletet a biblikus attribúció, mitizáció révén kapnak.

Hasonló retorikai eszközök alkalmazásával járja körül a másik, Erzsébet személyéhez képest topikussá váló értéket is: a testi és lelki összetevőkre bontott és konkrét cselekedetekre történő utalásokkal jelzett irgalmasságot (*miser cordia*), amelyeket ezúttal sem részletez különösebben,²⁹ csupán az evangéliumi igazgyönggyel azonosítja, és a nyolc boldogság kontextusába helyezi.³⁰

(E megfigyelések persze a leírt szövegre vonatkoznak: arról azonban még feltételezésekbe sem mernék bocsátkozni, hogyan hangozhatott mindez – miféle narratív kiegészítésekkel például – a szószékről, akár magyar nyelven.)

Csete István magyarul: Gyalogi János variánsa

Következő kérdésünk tehát az lehetne, vajon a Gyalogi által kiadott magyar verzióból következtethetünk-e valamire a hangzó változatra vonatkozóan? A *Panegyrici sanctorum* négy Erzsébet-prédikációt tartalmaz.³¹ Az első egyfajta családja vagy családtörténet: a szentté avatott vagy legalábbis szentség hírében álló női rokonságot sorolja fel, a *sancta stirps* toposz jegyében:³² ők Szent Hedvig, „Szüz Sz. Gertrudis, Szent Ersébet Ötse”, Erzsébet domonkos apáca, „portugálisi” Szent Erzsébet, egy következő domonkos apáca: Erzsébet valamint Gertrudis, az ünnepelt Erzsébet leánya). A felsorolás egyben életrajzi vázlatokat is jelent, némi történelmi, még inkább dinasztikus-családi kitekintéssel. A beszéd üzenete, hogy a magyar szentség egész Európára szertesugárzott, az Árpádházi szent királylányok dinasztikus házasságkötései (vagy szerzetesi jelenléte) révén. A dinasztikus szentséget beszéd tárgyává tevő döntését egyébként meg is indokolja, utalva az Erzsébet-napi témák elterjedt sablonjaira, ugyanakkor reflektálva a *varietas* retorikai követelményére is: „hogy ne láttassunk úgy meg-szorúlni, hogy Sz. Ersébet innepén ne tudgyünk más beszédet hanem az Irgalmasságról,

28 „*Voluntas tua, Dne, fiat.* quasi diceret: Voluntas Dni fuit: Ut ex Maritata fiam Vidua, Ex Vidua, enheredata de bonis Mariti; ab enhereditata pauper et inops; ex inope, ut mendica”... (Csete V., 14.)

29 Csete V., 15.

30 Csete VI., 145r–v. Itt az egyedüli, életrajzinak minősíthető adat az, mely szerint Erzsébet mindenét elosztotta azért, hogy másokon segíthessen.

31 Csete–Gyalogi, Panegyrici..., 255–279.

32 „Nem eshetett meszsze az alma a’ fájától. Ha szent a gyökér, az ágak-is.” (Csete–Gyalogi, Panegyrici..., 257) A szentenciát annak kapcsán használja, hogy Gertrudis minden jámborsága követte az anyját.

és Ispitályokról kezdeni: mert annál drágább étek-is, ha gyakran elő-jő, unalmat szerez.” Majd következik a *propositio*: „Változtatásnak okáért, a’ Sz. Királyné Koronáját tessék azokból füzni, a’ kiktől vette Sz. Ersébet; és a’ kiknek általadta mint őst, a’ Keresztyén Szentség: és tekéltesség iskoláját.”³³ A kéziratok vonatkozásában egyelőre csak annyit jegyzek meg, hogy hasonló témájú beszéd azokban nincs.

A második beszéd a kéziratokból már ismerős perikópát aplikálva („Sz. Ersébet minden állapottal tudott kintsesen kereskedni”³⁴) az életállapotok mentén tagol: a gyermekkor, házasság, özvegyesség és üldözöttség lehetnének az egyes artikulusok kulcsszavai. A többször is hivatkozott főforrás itt is másodlagos, akárcsak a kéziratokban, de olyan, amely amott nem található: Petrus Ribadeneira *Flos sanctorum*. Vannak itt a kéziratok variánsból visszaköszönő bibliikus párhuzamok, ezek miatt azonban még nem indokolt megfeleltetni egymásnak a kéziratok és nyomtatott verziókat. Hasonlót állapíthatunk meg az ítéletet központi témává tevő harmadik beszédről, akárcsak a szintén Ribadeneira életrajzára támaszkodó negyedikről.

Van továbbá néhány olyan markáns sajátossága a nyomtatott szövegeknek, amelyek a kéziratokból még az utalás szintjén is hiányoznak. Közöttük egyik a polemikus él: a protestáns vallásgyakorlat vagy valamely hittétel ironikus aposztrofálása,³⁵ a másik pedig a nemzeti jellegnek a kéziratok változatánál sokkalta erőteljesebb hangsúlyozása – mindkét jellegzetesség esetében azt figyelhetjük meg, hogy a többi magyar szentről szóló prédikációsorozatnak is sajátja.

Kinek a szövegeit olvassuk tehát az 1754-es kassai kiadásban: Csete Istvánét Gyalogi János fordításában vagy Gyalogi Jánosét a Csete István álnév alatt? A kérdés nem retorikus, annál inkább nem az, minthogy a Gyalogi által Csete Istvánról írt biográfia végén található jegyzék két, a szentekről szóló prédikációs kötetet említ. Ezért kiindulhatunk abból, hogy a szentekről szóló kéziratok beszédek mind megvannak, így tehát a sok-sok eltérés miatt (nem csupán szóbőség tekintetében, hanem tematikai és szemléleti különbségeket is találunk), amelyek a kéziratok és nyomtatott változat között megfigyelhetők, talán élhetünk a gyanúperrel: Gyalogi rejtőzködése a korábbi rendtárs neve mögé hasonló ahhoz, ahogyan az ismeretlen 6. századi szerző a bibliai Dionüsziosz Areopagitész neve és tekintélye mögé bújt. A csekélyke különbség mindössze annyi, hogy Gyalogi mintegy másodhegedűsként, rejtőzködő utalásokkal, de a saját nevét is megjelöl-

33 *Csete–Gyalogi*, Panegyrici..., 256.

34 *Csete–Gyalogi*, Panegyrici..., 260.

35 Érdemes itt az első prédikáció polemikus zárását idézni: „Engedgye az Isten, a’ mint Szent Ersébet vériből Familiájok eredetit hozzák, annak Hitit-is kövessék minnyáján. Mit használ annak Sz. tetemít Marpurgh Várában tartani, és Lutherános ’Sóltárokat annak teste fölött énekeltetni?” (*Csete–Gyalogi*, Panegyrici..., 258)

li. A kétfajta szövegkorpuszt, egyre inkább úgy gondolom, indokolt elkülöníteni egymástól, akkor is, ha Gyalogi az összemérésükre játszik.

Konklúzió

Az eddigiek alapján talán már nem is szükséges különösebben hangsúlyoznunk, hogy a hagiográfiai prédikációnak mintegy a természetéhez tartozik, hogy a szóban forgó szent alakját a szónoki célnak alárendelten sematizálja, az életrajzi anyagot néhány kiemelt téma mentén rendezi. Erzsébet esetében a két kiugróan fontos téma az özvegysége és az irgalmasságé, talán emiatt is van az, hogy a középkori források számos epizódja valamint a csodaelbeszélések sokasága említésre sem kerül.

Csete István szövegeiben a nemzeti szempont nem jelenik meg annyira hangsúlyosan – inkább az erényekre fordít nagyobb figyelmet –, mint Gyalogi első beszédében, ahol a nőiség meg a magyarság és egyetemesség kapcsolatai igen markánsan jelennek meg.